

ОНТОЛОГІЯ

Костицький М. В., доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН, член-кореспондент
НАПН України, заслужений юрист України

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СУВЕРЕНІТЕТУ ТА ЙОГО НОСІЇВ

Розкрито зміст суверенітету народу, нації, громади, родини й людини та їх зв'язок із суверенітетом держави. Висловлено міркування про перспективи трансформації суверенітету держави у зв'язку з інтеграцією людства та процесом глобалізації.

Ключові слова: суверенітет; нація; народ; держава.

Раскрыто содержание суверенитета народа, нации, общины, семьи и человека и их связь с суверенитетом государства. Высказаны соображения о перспективах трансформации суверенитета государства в связи с интеграцией человечества и процессами глобализации.

Ключевые слова: суверенитет; нация; народ; государство.

The is considered content of the sovereignty of the people, the nation, the community, the family and the person and their connection with the state sovereignty. It is declared the considerations regarding perspectives of the state sovereignty transformation in connection with human integration and globalization process.

Keywords: sovereignty; nation; people; state.

Проблема суверенітету (від лат. super – над; фр. souveraineté, англ. sovereignty, нім. souveränität – найвища влада, суверен, володар, державець) є актуальною в юридичній, політичній і філософській науках починаючи з часів середньовіччя, коли суверенітет трактувався як приналежний Творцю та делегований ним “помазаннику Божому” – монарху. Вперше поняття суверенітету (власне, державного суверенітету) сформулював у 1576 р. французький учений Жан Боден у трактаті “Шість книг про республіку”. Будучи королівським прокурором, він відстоював монархічну державу та вважав, що держава “... або походить від сім’ї, яка поступово розмножується, або зразу започатковується воедино через посередництво народних зборів, або утворюється із колонії, яка

пішла від іншої держави подібно до нового бджолиного рою чи подібно до гілки, відділеної від дерева та посадженої в землю... Але і ці, і інші держави формуються через примус сильніших чи внаслідок згоди одних людей добровільно передати в підпорядкування інших людей всю свою свободу цілком, з тим, щоб ці останні розпоряджалися нею, спираючись на суверенну владу чи без будь-яких законів, чи на підставі певних законів і на певних умовах” [1, с. 303].

Ж. Боден вказував, що і народ, і володарі можуть без *будь-яких* умов віддати суверенну і вічну владу певній особі з тим, щоб вона на власний розсуд розпоряджалася власністю держави, людьми і всією державою. Державець може передати, у свою чергу, далі цю владу як власність комусь іншому як йому заманеться. Водночас суверенітет, наданий володарю на певних умовах та з покладанням на нього певних обов’язків, не є ні суверенітетом, ні абсолютною владою (за винятком випадків, коли влада державця впливає із Божественних чи природних законів) [1, с. 303–304].

Суверенітет, за Ж. Боденом, є “... абсолютна і постійна влада Держави, яку Латиняни називають *Majestatem* (величністю); Італійці – *seignoria* (сеньйорією) – слово, яке вони вживають як стосовно приватних осіб, так і до тих, хто управляє справами ... тобто найвищою владою розпоряджатися” [2, с. 692–693].

Цитований автор виділив низку ознак суверенітету:

- видання законів, обов’язкових для всіх підданих держави та державних установ;
- вирішення питань війни і миру;
- призначення керівних осіб у державі;
- запровадження і забезпечення функціонування вищого суду в державі;
- помилування злочинців.

Щоправда, навіть суверен обмежений божественними, природними і людськими законами і не може посягати на деякі права людини, сімейні стосунки, власність. За це він може бути покараний.

Ідеї державного суверенітету були розвинуті Гуго Гроцієм у роботі “Про право війни і миру” (1625 р.). Він зазначав, що “... верховною ж владою називається така влада, дії якої не підпорядковані іншій владі і не можуть бути скасовані чужою владою за її бажанням” [3, с. 127]. Г. Гроцій вважав, що першопочатково влада (суверенітет) належать народові, але він передає її правителю, хоч коли переривається династія (припиняється “царствующий дім”), то суверенітет знову повертається народу. Мислитель зазначав, що народи, які потрапили в залежність чи панування іншого на-

роду, не є народами-державами, не мають суверенітету, а є лише підпорядкованими членами держави, яка їх включає. Книга Г. Гроція була написана в період Тридцятилітньої війни в Європі та домінування навіть уже в Новий час середньовічного принципу “права сили”. Автор зазначав, що носієм верховної влади (суверенітету) є держава, а носієм влади у власному розумінні є чи одна особа, чи декілька, відповідно до законів і традицій того чи іншого народу. Це є “перша влада”, про що ще вказували античні мислителі Гален, Гіппократ і Платон.

Г. Гроцій категорично відкидає позиції тих, хто вважає, що верховна влада (суверенітет) всюди і без винятку належить народів, чи що народ може скидати чи карати правителів, які зловживають владою. (Очевидно, йдеться про критику позиції Ж. Бодена). Це, на думку Г. Гроція, призвело б до великих бід. Іншими аргументами мислителя було те, що відповідно до позиції Аристотеля деякі люди за своєю суттю – раби та пристосовані до рабського стану, і так само деякі народи за способом думок вважають за краще підпорядковуватись, ніж самим панувати. При цьому, як випливає з єврейського (Ісход, XXI, 6) та римського законів (Instit. de jure pers. § Servi auten), якщо кожна людина вільна віддаватися будь-кому в залежність, то чому не може вільний народ підпорядковуватись кому завгодно, одному чи кільком особам. І це Г. Гроцій вважає цілком допустимим в силу права [3, с. 127–129].

Таким чином, у міркуваннях Г. Гроція, до речі як і Ж. Бодена, є внутрішня суперечність: народ не має суверенітету, але, водночас, він тільки і мріє щоб комусь віддати владу над собою. Але віддавати можна лише те, що маєш. Як може народ віддавати комусь владу над собою (суверенітет) якби він його не мав першопочатково? Можливо, з огляду на соціальні обставини свого часу, і Ж. Боден, і Г. Гроцій вдавалися до таких “хитрих” логічних (чи швидше алогічних) конструкцій, залишаючи в підтексті, чи в нятяках те, що вони визнавали народний суверенітет першопочатковим, а державний – похідний від нього.

На відміну від Ж. Бодена, перший політолог Ніколо Макіавеллі ще в 1513 р. у трактаті “Державець” виділяв суверенну владу монарха (а для нього монархія була пріоритетною формою правління) та розглядав суверенну владу як всевладність, абсолютну чи самодержавну монархічну волю. Однак навіть він, апологет монархії та сильної влади, вважав, що народ завжди налаштований проти знаті і не хоче, щоб вона верховодила, а знатні хочуть верховодити і утискати народ і ці два різних поривання призводять до:

а) єдиновладдя;

- б) свободи;
- в) свавілля однієї партії.

Єдиновладдя ж запроваджується народом чи знаттю залежно від того, хто може “взяти гору” в певний момент [4, с. 419]. Тобто влада і суверенітет монарха делегується від знаті чи народу. З приводу того, що знать може возвести на престол монарха сумнівів немає. Але чи можна вважати такого монарха сувереном. Адже знать як суспільна елітна верства немає суверенітету. А звідки такий правитель отримав суверенітет? То він суверен чи узурпатор?

Вище вказувалося про “природний” стан, в якому перебувало людство до державної його організації. Ш.-Л. Монтеск’є відкидав “природний” стан з його войовничим прагненням до слави і панування (за Гобсом), але, водночас, він вважав “природний” стан станом жаху і страждань. Тому люди в такому стані прагнуть безпеки, а це є потужним мотивом їх поведінки, який є своєрідною формою реалізації виділених Ш.-Л. Монтеск’є чотирьох природних законів, а саме:

- 1) мир як засіб співіснування;
- 2) прагнення добути харчування;
- 3) статева відмінність та потяг людей один до іншого;
- 4) бажання жити в суспільстві [5, с. 166].

Ш.-Л. Монтеск’є ще до Ж.-Ж. Руссо звернув увагу на природні, географічні фактори у формуванні суспільства й держави. Диференціюючи форми правління, він розкриває природу кожної з них та вказує на необхідність інституціонального розподілу “суверенної влади”, а також на особливі прагнення, “душевні пориви” людей, необхідні як стимули для приведення в дію будь-якого інституціонального механізму. Владу чи суверенітет правитель отримує внаслідок (за Ш.-Л. Монтеск’є):

- 1) голосування народу, який надає правителю суверенітет – у республіках;
- 2) знання того, хто є правителем і як він повинен правити; а воля правителя є сам правитель – у монархіях;
- 3) волевиявлення частини народу (аристократії), яка з допомогою народу чи сама безпосередньо визначає правителя – в аристократіях [5, с. 169–174].

Ідею Монтеск’є про те, що люди об’єднуються в суспільство і створюють державу задля власної безпеки, розвиває швейцарський учений Емер де Ваттель.

Він виділяє ще одну причину чи стимул суспільної самоорганізованості: досягнення певних вигод. Він вважає, що множина (людей) створює суспільство, яке має суспільні інтереси і повинно діяти як єдине ціле, їй необхідно “...встановити публічну владу,

щоб розпоряджатися і вказувати, що кожен повинен робити для здійснення цілей суспільства. Ця політична влада є суверенітетом, а той чи ті, хто володіють нею, є суверенами” [6, с. 39].

Ж.-Ж. Руссо розвив погляди своїх попередників та сучасників, жорсткіше за них критикував ідею божественного походження влади і суверенітету монархів та обґрунтовував теорію народного суверенітету. Цей останній виступає єдиним джерелом державної влади, права, демократії. Лише сам народ, а не його еліта, частина чи навіть чинні правителі є верховним носієм державної влади, лише він визначає форму державного правління, державного устрою та політичного режиму. В інтересах народу мають ухвалюватися закони, здійснюватися державна влада. Він має сам обирати вищих і нижчих посадовців, контролювати їх і в разі потреби зміщати. Основою такого порядку є суспільна угода, через яку люди створюють суспільні об’єднання, які “...усією суспільною силою забезпечували б особистості та майну кожного з об’єднаних індивідів захист і покровительство, і завдяки якій кожен, приєднуючись до всіх, підкорявся б...” [7, с. 20].

Можна стверджувати, що епоха Просвітництва, діяльність європейських мислителів кінця XVIII – початку XIX ст. розвинули поняття суверенітету. Прослідковується ланцюг від середньовічного розуміння суверенітету (як божественного даного “помазаннину” – монархові) через виділення джерела суверенітету народу (в епоху Відродження) до обґрунтування суверенітету як іманентно приналежного народоді в епоху Просвітництва. Мислителі періоду класичної німецької філософії І. Кант у “Метафізиці моральності” в 1797 р. зазначав: “У кожній державі існує три влади, тобто всезагальнооб’єднана воля в трьох іпостасях: верховна влада (суверенітет в особі законодавця, виконавча влада в особі правителя (який править згідно із законом) і судова влада (та, що присуджує кожному своє згідно із законом) в особі судді... Законодавча влада може належати лише об’єднаній волі народу ... оскільки будь-яке право повинно виходити від неї, вона неминуче повинна бути неспроможна діяти з ким-небудь не по праву...

... тільки узгоджена і об’єднана воля всіх у тому розумінні, що кожен по відношенню до всіх і всі по відношенню до кожного приймають однакові рішення, тобто лише загальним чином об’єднана воля народу може бути законодавчою.

Об’єднані для законодавства члени такого суспільства (*societas civilis*), тобто держави, називаються громадянами (*cives*), а невід’ємними від їх суті (як такої) правовими атрибутами є заснована на законі *свобода* кожного не підкорятися іншому закону, крім того, на який надав свою згоду...” [8, с. 234].

Г. В. Ф. Гегель у роботі “Філософська пропедевтика” (1808–1811 рр.) зазначав: “...політична свобода народу полягає в тому, щоб створити власну державу і вирішити, що визнавати як загальнонаціональну волю чи всього народу, чи тих, хто належить до народу і кого народ, завдяки тому, що будь-який інший громадянин має рівні з ним права, може вважати своїм” [9, с. 25–26].

Гегель вважав державу закономірним станом розвитку сім’ї; держава є інституцією, яка розвивається, з одного боку, завдяки природному процесу, а з іншого – завдяки свободній волі людей, вона базується на праві, моралі й виступає не стільки, як спільнота, яка складається з індивідів, скільки як внутрішньо єдиний, індивідуальний *народний дух*. Погоджуючись із запропонованим попередниками виокремленням законодавчої, виконавчої і судової влади, Гегель виділяє ще адміністративну і фінансову, поліцейську і військову влади. При цьому він зазначає, що законодавча, виконавча і судова влади “...є абстрактними моментами. Реальні ж влади – це влади судова і поліцейська, фінансова і адміністративна, військова і політична, в кожній з яких і виступають указані абстрактні моменти” [9, с. 51–52, 203].

Чомусь Гегель судову владу відносить і до групи абстрактних і реальних влад. Чи не суперечить це його класифікації? При цьому, хоч він прямо про це не зазначає, суверенітет держави будується на суверенітеті сім’ї (родини), або на природних правах сім’ї.

Незважаючи на те, що цитовані мислителі (навіть Руссо) були ще під впливом середньовічних ідей єдиновладдя суверена, все ж під впливом нового етапу розвитку теорії природного права відбувається трансформація розуміння суверенітету держави і на перше місце виходить суверенітет народу, а суверенітет держави стає похідним. У суверенітеті все більше поєднується верховенство і незалежність, право і свобода. Суверенітет для держави набуває такого змісту, як права і свободи для людини. Тобто поняття суверенітету як верховенства державної влади використовують у новому значенні – для ствердження демократичної концепції держави та народовладдя. Принцип суверенітету народу як такий, що панує над правителями, державою і її суверенітетом, у XX ст. був передумовою виникнення поняття “суверенітет нації”. Його (принцип) ототожнюють з повновладністю нації та правом на самовизначення аж до створення національної держави. Цей принцип мав важливе значення в першій половині XX ст., особливо в діяльності Ліги Націй та на початку діяльності ООН. Багатонаціональні держави не декларують принцип національного суверенітету та й навряд чи толерантно до нього ставляться, що й спричиняє низку міжнаціональних і міжетніч-

них конфліктів (Ольстер у Великій Британії, країна Басків у Іспанії, Курдистан у Туреччині, Тибет у Китаї, Кашмір у Індії, Квебек у Канаді та багато інших). Винятком було декларування права націй на самовизнання в конституціях соціалістичних федеративних держав, що при серйозних політичних випробуваннях призвело до розвалу цих федерацій (ЧССР, СФРЮ, СРСР). Чи цей розпад пов'язаний з реалізацією права націй на самовизнання? А як тоді бути з такими самопроголошеними “державами”, як Нагірний Карабах, Придністров'я, Абхазія, Північна Осетія, та їх визнанням лише поодинокими державами, і, водночас, дружнє визнання самостійним Косово. Зазначені утворення мали лише статус автономій у “розвалених” федераціях. Водночас відбулося дві чеченські війни з метою недопущення незалежності Республіки Ічкерія. З іншого боку, в цих самопроголошених державах не проживала нація чи народ, який таким чином реалізовував би право на суверенітет. В основі лежали винятково утилітарні, політичні мотиви. Виникає слушне питання у зв'язку з цим: у чому полягає тут реалізація міжнародно-правового принципу права на самовизнання і створення самостійної держави? Чи є носієм суверенітету частина нації, яка проживає на території іншої держави, маючи “материнську” державу? Напевно, будь-яка відповідь буде неповною, але, якщо розглядати цю проблему через призму суверенітету, то напевно слушним буде міркування про те, що суверенітетом (аж до створення держави) наділена лише нація, яка більше ніде не має “материнського” державного утворення та є автохтоном на конкретній території. Інакше виникає питання: скільки держав може творити одна нація? Наприклад, араби створили десятки держав. Але ким є араби? Расою? Ні. Вони лише частина семіто-хамітської раси. Нацією, у традиційному розумінні – ні. Триста мільйонів арабів – це глобальний феномен. І хоч араби між собою відрізняються певними локальними особливостями, однак єдина мова, культура, релігія дають підстави стверджувати про супернацію. А більше ніде такого феномена немає – і Китай, і Індія, і США, і Росія є багатонаціональними державами. І якщо взяти до уваги тенденції на планеті – за півстоліття кількість незалежних держав зросла більше ніж удвоє, то яка перспектива нас чекає – дроблення вказаних величезних держав за національною ознакою та поява ще кількох сотень держав і державок. Чи не є ця тенденція зворотною стороною стимульованого і навіть штучного процесу глобалізації?

Очевидно, що і народ, і нація наділені іманентно суверенітетом. Але, якщо продовжити аналіз зв'язку суверенітету і природних прав (людини, родини, громади, нації), то правомір-

ною є постановка В. Касьяном і О. Картуновим питання не лише про суверенітет держави, державний суверенітет, суверенітет народний і суверенітет національний, а й про “суверенітет громадянина”. При цьому суверенітет держави трактується як визначення незалежності держави, значення, суть цієї незалежності, хто, які органи влади забезпечують юридично і фактично незалежну діяльність держави; суверенітет державний означає верховенство, єдність і самостійність державної влади в рамках окремої країни, її незалежність від будь-якої іншої влади всередині країни та на міжнародній арені; суверенітет народний означає повновладдя одно- чи багатонаціонального народу, який здійснюється через систему владних структур: органи державного управління, самоуправління чи безпосередньо. Названі автори стверджують, що народний суверенітет реалізується в діяльності партій, суспільно-політичних організацій, рухів [10]. Таке міркування є сумнівним, оскільки ні досвід “старих” демократій з дво- чи багатопартійною системою, ні досвід “молодих” демократій, до яких належить і Україна, не дає підстави вважати носіями суверенітету політичні партії, організації рухи як групи осіб, які добровільно об’єднані спільними політичними інтересами, які прагнуть оволодіти владою або брати участь у здійсненні влади держави. А влада, як відомо, є процесом підкорення суб’єктів (які виступають об’єктом) певної соціальної системи іншим суб’єктам (соціальним групам) за допомогою економічного чи політичного примусу. Одночасно влада означає здатність суб’єкта забезпечити підпорядкування іншого суб’єкта. Політичні партії прагнуть до влади, щоб забезпечити собі відносини панування (партії) і підкорення (народу). Вказана дихотомія влади починається від Платона і Аристотеля. Суть влади (і суверенітету) впродовж двох з половиною тисяч років розкривалася мислителями по-різному – тут прослідковувався циклічний характер у поясненнях суті влади: від суверенітету народу і народовладдя громадян в античні часи до сакрального (священного характеру влади в середньовіччі і повернення до світського характеру влади (Н. Макіавеллі) та суверенітету народу (Просвітництво, період німецької класичної філософії).

Німецький мислитель Макс Вебер у роботі “Господарська етика світових релігій” в 1920 р. ввів поняття легітимності панування (визнання влади тими, ким управляють) і виділив такі види влади: легальну; традиційну; харизматичну, а також особистісний і формально-раціоналістичний типи влади [11, с. 67–72]. Це є цікавим з точки зору форми здійснення влади, але змістом є прагнення керувати, управляти, правити, яке має етологічні (біо-

логічні) корені – прагнення однієї особи домінувати над іншими. І це домінування стверджується агресією, насиллям, жорстокістю.

Десмонд Морріс стверджує, що тварини б'ються між собою через прагнення ствердитися в соціальній ієрархії, але не всі види вищих тварин вдаються до жорстокості при цьому. Водночас “гола мавпа” (людина) за ступенем жорстокості й агресивності не має собі рівних у біологічному світі [12, с. 191–203].

Тому солодкоголосі тиради політиків перед виборами, твердження, що вони прагнуть влади, щоб ошчасливити народ, є нічим іншим, як співом сирен, які заманюють моряків на рифи (“Одисея” Гомера). Ще одним фактором, який стимулює прагнення до влади (насамперед, у молодих демократіях, та й не тільки) є прихований матеріальний інтерес. Ніхто з кандидатів у президенти чи вождів політичних партій ніколи в цьому не зізнаються. Але постійно в різних кінцях світу від Гібралтару до Японії, від Скандинавії до Австралії, в Північній і Південній Америці, в Азії і Африці спалахують політичні скандали, пов’язані з фінансовими зловживаннями чи махінаціями вождів, лідерів, президентів. І виключень немає – навіть при декларуванні глибокої турботи за трудящих радянські вожді від Леніна до Горбачова диспонували мільйонними рахунками в зарубіжних банках. І тут абсолютно не мають значення прапор, політична програма, заявлені декларації. Суть завжди одна й та сама: домінування та набуття матеріальних благ.

Однак є винятки. У часи історичних катаклізмів, криз на авансцену історії для проводу конкретного народу приходять лідери, який керується вищими, ідеалістичними мотивами блага народу, порядку та можливо особистісними мотивами – посісти місце на п’єдесталі історії.

З огляду на це, жодна партія не може бути носієм суверенітету. Хоч вона і є суб’єктом громадянського суспільства, але суб’єктом штучним, тимчасовим. Вона не може порівнюватися з природними суб’єктами громадянського суспільства: людиною, родиною (сім’єю), громадою, нацією, народом, які наділені іманентно суверенітетом, неподільним, невідчужуваним і незнищенним. Ці суб’єкти можуть делегувати суверенітет іншим суб’єктам тимчасово чи для здійснення певних функцій. Але тут діють закони не фізики: якщо ти віддав частину чи все, що мав, то ти його втратив, а закони логіки, наприклад, якщо один поділився ідеєю з іншим, то носіями ідеї стають обидва. Зрозуміло, всі види суверенітетів, крім державного, пов’язані з природними правами їх носіїв. Наприклад, у ст. 5 Конституції України закріплено суверенітет людини як найвищої соціальної цінності, а

розділ II “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина” конкретизує положення цього суверенітету.

Стаття 51 Конституції України закріплює суверенітет сім’ї (родини), а Сімейний кодекс України конкретизує цей суверенітет. Розділ XI Конституції України закріплює суверенітет громади (ст. 140), який конкретизується в законодавстві про місцеве самоврядування.

Упродовж 2004 р. в Україні точилися жорсткі дискусії у зв’язку із проектом змін до Конституції України (зміни внесені Верховною Радою України 8 грудня 2004 р.). Антагоністи “громадівського” підходу до місцевого самоврядування прагнули нав’язати Україні “французьку” модель, за якою місцеве самоврядування є нічим іншим як формою децентралізації державної влади. Такий підхід підривав би національні традиції, відповідно до яких вже більше як півтори тисячі років на наших землях діють громадівські та вікові традиції самоврядування.

Водночас громада села, селища, міста є здебільшого природнім утворенням (навіть з огляду на виникнення міст у період соціалістичної індустріалізації), вона має природне право на самоврядування як реалізацію відповідного природного суверенітету.

Конституція України закріплює суверенітет української нації (як титульної) і права російської та інших національних меншин, які проживають в Україні (преамбула, розділ I). Суверенітет української нації виявляється в можливості творити власну державу, зі специфічними (за суттю) лише їй притаманними ознаками. За формою це є держава, яка відповідає західній ліберальній моделі (з гарантуванням прав людини, родини, громади тощо).

Суверенітет українського народу, який складається з представників всіх національностей, які живуть в Україні, закріплюється в Преамбулі та першому розділі Конституції України. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ст. 5). Тоді чи не суперечить це викладеному – про низку суверенітетів.

По-перше, у Конституції нічого не йдеться, що лише народ є єдиним носієм суверенітету. По-друге, відповідно до вказаного зв’язку прав і свобод із суверенітетом правомірно вести мову про суверенітет особи, родини, громади, нації і народу.

Виникає ще одне важливе питання: а який взаємозв’язок між цими суверенітетами – “вертикальний”, “горизонтальний”, “системний”, типу “матрьошки” чи ще якийсь. Те, що ці види суверенітету взаємопов’язані є очевидним, серед них первинні і похідні. Якщо дотримуватися позиції системного підходу (за

О. Є. Манохою), то системотворчим у цій системі має бути суверенітет людини (її природні права і свободи). Але такий підхід лише один з можливих.

На наш погляд, для позначення зв'язку різних видів суверенітету в контексті нашої дослідження доречним є введення Григорієм Сковородою термін "сродність". Цей термін означає взаємозв'язок, взаємодію, спорідненість, природність як певні логічні характеристики. "Сродність" має ще метафізичний сенс, який полягає в самоствердженні "внутрішньої" людини як реалізації духовного в людині (через душевно-психологічне і фізично-біологічне) в соціумі. Іншим терміном чи синонімом "сродності" у розглядуваному контексті є термін "гармонія".

"Гармонія" суверенітетів (людини, родини, громади, нації, народу) творить суверенітет держави. Очевидно тут є вияв сакрального, духовного. Але воно виявляється опосередковано через духовне в людині (як вияв всезагального, космічного порядку). Оскільки суверенітет іманентно (невідчужувано) належить указаним носіям суверенітету, то вони ним володіють на підставі космічних і природних законів. Держава ж не є іманентним носієм суверенітету. Вона ним наділяється внаслідок "сродності" чи "гармонії" суверенітетів іманентних його носіїв. Тим більше, що держава, не є ні природним утворенням, ні єдиною формою соціальної організації. У теорії це обґрунтовано М. Штірнером, П. Ж. Прудомом, М. О. Бакуніним, П. О. Кропоткіним, а на практиці це досвід суспільного життя наших предків у дорюриківський період, вічевий порядок у IX–XIV ст., козацька організація суспільства в Україні та Запорізька Січ, гуляйпільська свобода Нестора Махна в 1918–1921 рр.

Можна стверджувати, що в українському історичному й суспільному досвіді "гармонія" суверенітетів природних його носіїв витворювала недержавні соціальні утворення, яким як традиційно державі делегувався суверенітет для облаштування суспільних справ. Сьогодні в рамках ісламської культури ми маємо приклад бездержавної країни Лівії на чолі з її вождем Муамаром Кадрафі, країни, в якій не має держави, чиновників, гілок влади та інших її невід'ємних атрибутів. "Лівійська джамахірія" є специфічним феноменом та ілюстрацією того, що держава не вічна, обов'язкова і неминуча. Їй є серйозна альтернатива і, видається, не єдина.

Отже, суверенітет завжди пов'язаний зі свободою та владою. При цьому вони іманентно належать народові (та іншим суб'єктам).

При всій зовнішній очевидності поняття свободи, починаючи від Платона (трактат "Держава") і до сьогодні, філософія,

етика, соціологія, політологія не спромоглися визначити, що є свобода (психологія загалом ігнорує цю проблему).

В юриспруденції домінує спрощений підхід, змістом якого є трактування свободи як природного стану, який характеризується діями на власний розсуд та суб'єктивної можливості людини і громадянина здійснювати або не здійснювати певні дії [13, с. 440]. З приводу такого визначення виникають питання, що таке “природний стан” та коли він був? І чи був він колись загалом? Позиції і міркування Г. Гобса та Ж.-Ж. Руссо щодо “природного” стану – це певна логічна умовність, точка відліку чи початку їхнього аналізу, а не певний історичний період. Тут навіть не допоможуть Морган чи Енгельс. За останніми науковими даними, людина з'явилася на планеті Земля в четвертинному (антропогенному) періоді, який триває 2,2–3 млн років. І хоч віднаходяться археологічні пам'ятки, які свідчать, що колективні форми співжиття людини мають місце вже впродовж майже 2 млн років, усе ж за космічним законом циклічності (а не лінійної векторної спрямованості) людство не розвивалося впродовж цього часу по експоненті, а досягавши не один раз високого розвитку, творило цивілізації, які внаслідок космічних чи геологічних катаклізмів гинули, і люди вже вкотре починали все спочатку. Ймовірно, остання велика космічна катастрофа сталася близько 12 тис. років тому. Підтвердженням цьому є інформація про всесвітній потоп в індуських, шумерських, халдейських, єгипетських, іудейських, мезоамериканських та інших епохах чи релігійних доктринах [14, с. 5–8]. Платон, устами старійшини єгипетських жреців у розмові з Солоном (законодавцем і реформатором) твердить, що ви елліни “...зберігаєте пам'ять лиш про один потоп, але ж їх було багато до цього” [15, с. 464]. Адже сучасна історіографія та й історіософія не сягає далі ніж 10 тис. років назад. Так коли ж тоді був “природний стан”? І що це таке? Адже питання свободи має і важливе практичне значення. Так, за вироком суду людину можуть позбавити свободи. (Український законодавець застосовує термін “позбавлення волі”, що, на наш погляд, є абсурдним, оскільки воля – властивість психіки, тобто “внутрішня” особливість людини, завдяки якій здійснюється свідома організація і регуляція діяльності, поведінки. “Позбавити” волі можна тортурами, психотропними засобами, гіпнозом, електромагнітними випромінюваннями тощо. Зрозуміло, що кримінальне покарання цього не стосується).

Юристи й політологи (не лише сучасні, а й ті, хто жив століття чи тисячоліття тому), розглядаючи суверенітет, виявляють якесь метафізичне благовіння перед такою інституцією, як держава. Однак у період сучасної загальноземної інтеграції людства у

сферах економіки, культури, техніки, технології, безпеки (автор навмисно не використовує термін “глобалізація” як нав’язаний та як жупел для одних та страхополох для інших) держава в класичному розумінні (починаючи від Платона та закінчуючи С. Бабуриним і О. Дугіним – апологетами сучасної російської імперської держави) не тільки змінюється, а і втрачає свої функції, перестає бути повністю самодостатньою та самостійною, а її суверенітет як “шигренєва шкіра” все зменшується і зменшується.

Можливо, держава як форма суспільної організації людей вичерпує свої можливості в рамках “ери Риб”, яка завершується в період 2012–2015 рр. (за іншими гіпотезами в 2150 р.). Ця ера тривала понад дванадцять тисяч років і в її рамках держава була найкращою і найдосконалішою формою суспільної організації. З певними застереженнями головною характеристикою названої ери можна вважати диференціацію та розподіл монотеїстичного, монорасового та мономовного людства, розпад його на прихильників різних релігійно-етичних систем, представників різноманітних рас, підрас, народів, етносів, носіїв різноманітних мов, говірок, діалектів. (Можливо, оповідь в Біблії про будівництво Вавилонської вежі є зашифрованою характеристикою ери Риб). Але за неминучим космічним законом циклічності на зміну цій ері приходить ера Водолія. І хоча закінчення попередньої епохи трактується як “кінець часів” (Біблія) чи “кінець історії” (Ф. Фукуяма), все ж таки, напевно, йдеться про кінець ери (епохи) лише однієї з багатьох, якій трохи більше дванадцяти тисяч років. Можливо ера Водолія, яка повинна тривати стільки ж земних років, буде ерою з метаісторичним змістом “збирання” різних мов, народів і релігій, їх “повернення” до першооснови [4, с. 7, 37]. У цьому контексті чи не є всесвітні інтеграційні процеси предтечею, виявом нової ери? Ери, епохи, як і люди, народжуються в лоні попередніх ер і епох. Тому, на відміну від сучасної історіографії та історіософії, згідно з якими в певний час (десятиліття, рік – добре, що хоч не в конкретний день та годину) закінчується один історичний період і починається наступний, зміна епох має певний перехідний період. У цьому аспекті є слушним питання: а що з державою як формою суспільної організації, чи є її місце в новій ері? Очевидно, проста відповідь була б помилковою. Напевно і пророки, і ясновидці, і парапсихологи (минулі і теперішні) чіткої відповіді на це питання не дають.

Одночасно, поряд з роздумами про суспільну організацію в майбутню еру, невідступним є питання про попередні, легендарні чи міфологічні часи: якою була чи могла бути така організація в епоху Овна чи Тільця, в допотопний період? Єдиним джерелом, яке хоч трохи прояснює ситуацію, є діалоги Платона “Тімей” і

“Критій”. У них ідеться про одну з допотопних цивілізацій – Атлантиду (а, ймовірно, були ще і Лімурія, Арктида та ін.), яка загинула приблизно 11,5 тис. років тому від танення льодовика, зміщення земної кори чи удару астероїда та осідання на дно моря величезного острова в Атлантичному океані. Суспільна організація та правління на цьому острові пов’язується з богом моря Посейдоном (Нептуном), в якого від земної жінки народилося десять синів, яким батько (Посейдон) розподілив у володіння частини острова, дав теологічні, моральні та законодавчі установи. Найстарший з десяти братів був першим серед рівних в управлінні справами всієї держави, але був одночасно царем центральної частини острова. Раз на 4–5 років десять царів збиралися в храмі Посейдона в центрі острова та вирішували спільні проблеми й коригували спільну політику на чолі з головним (старшим) царем. У своїх же областях (територіях) “...кожен з десяти царів у своїй області і у своїй державі мав владу над людьми і над більшою частиною законів, так, що міг карати і стратити будь-кого, кого б забажав; але по відношенню один до одного у справі правління областю вважалося відповідно до Посейдонових приписів, як повелівав закон, записаний першими царями не орхілаковій стелі, що стояла посеред острова – всередині храму Посейдона” [17, с. 558].

Очевидно, в діалогах Платона йдеться про таку форму суспільної організації на острові Атлантида, як державу, яка за територіальним устроєм нагадує конфедерацію, за формою правління є чимось середнім між теократією, патріархальною монархією та східною деспотією. Однак слід мати на увазі, що від джерела оповіді – Солон і до діалогів із Сократом минуло століття, а від розмови Солоні із жрецькими до катастрофи Атлантиди – дев’ять тисяч років. Як може змінитися чи викриватися інформація за такі проміжки часу?

Тому допотопне минуле виглядає легендарним і віднайти межу між реальними подіями та “художніми” вимислами не просто або й неможливо. Хоча Шліман знайшов легендарну Трою в XIX ст., опираючись на давньогрецькі міфи і легенди та на епос Гомера “Іліада”!

А як же може виглядати суспільний устрій у нову епоху? Уже сьогодні, після півстолітнього вступу людства в третю за чергою (після Аграрної та Індустріальної) Інформаційну епоху, ми бачимо, що національні держави поступово втрачають свій суверенітет через входження в такі наддержавні об’єднання, як Європейський Союз, Організація американських держав, Організація арабських держав, африканське об’єднання та ін. Заглянути за горизонт далі ніж на кілька десятиліть спромоглися лише вчені-фантасти (здавалось б дивне поєднання, ми звикли говорити

письменники-фантасти). Польський фантаст і філософ Станіслав Лем в опублікованій ще в 1963 р. “Сумі технології” суспільну організацію майбутнього бачив опираючись на постулати, що Всесвіт не вичерпується лише фізичними характеристиками, безроздільне панування класичної науки закінчується на рубежі 70-х років ХХ ст. Зрештою, наука в нинішньому розумінні як метод пізнання світу відповідає Індустріальній епосі (а вона, як відомо, вже минула). Тому людство стоїть на порозі використання не стільки можливостей позитивної (позитивістської) науки з її спостереженнями і експериментом, скільки нейросемантики, нейрогенетики, метапрограмування. Сьогодні знову зростає роль метафізики, яку після Картезія майже повністю ігнорували чи заперечували.

Можливо завдяки метафізичним підходам уже згадуваний С. Лем убачав майбутню соціальну організацію як засновану на технологічній “осі” з експансією її в Космос та багатоманіттям соціальних організацій в останньому [16, с. 7–13].

Видатний учений-хімік і фантаст Ісаак Азімов теж виділяв зовнішню експансію людини в Космосі та вступ її в контакт з іншими розумними істотами й можливість творення в метагалактичних умовах двох типів суспільної організації: “Імперії” та “Академії”. Перша за суттю є мегадержавним утворенням з поєднанням рис східної деспотії, імперій Олександра Македонського, Римської, Візантійської, Французької (часів Наполеона І), Російської імперій та СРСР і США.

Друга форма суспільної організації – “Академія” – це не мегадержава, а, насамперед, асоціація, яка нагадує структуру функціонування Академії наук. І правлять в цій “Академії” геніальні “психоісторики”, що, звичайно, ближче до брахманістської форми суспільної організації, а не платонівської держави з філософами на троні [17].

Історик і письменник-фантаст Герберт Дж. Уеллс під впливом унійних ідей початку ХХ ст. (у цьому плані можна згадати критиковану В. Леніним ідею Сполучених Штатів Європи; нині це вже реальність) в науковій роботі “Нариси історії цивілізації”, яка вийшла в 1931 р., вважає через століття (до 2031 р.) можливим створення Всесвітньої Федеративної держави. Тобто, “заглядаючи” на століття вперед, мислитель не бачить альтернативи державній організації суспільства [18, с. 930–938].

Теоретики глобалізму (З. Бжезинський, Г. Кісінджер, Р. Робертсон, Е. Гідденс та ін.) як характерні риси цього процесу (глобалізації) вказують на розширення світових соціальних, економічних, культурологічних і політичних зв'язків, набуття ними світового характеру і значення, посилення контактів між різними

частинами світу, яке призводить до *зростаючої одноманітності* в житті народів планети. Теоретики і прихильники глобалізму вважають за необхідне зосередитися на “технології” цього процесу та уникають говорити і писати про те, що ж буде отримане внаслідок реалізації цього процесу: світова наддержавна чи якась інша форма соціальної організації? На нашу думку, оскільки процес глобалізації неоднозначний, не всі є його прихильниками, то навряд чи світова держава може виглядати як асоціація чи конфедерація (як це має місце з Європейським Союзом, який творився добровільно впродовж більше ніж півстоліття). Світова держава можлива в найближчій перспективі як глобальна імперія. Хоча, можливо, інструментом творення її (чи заганняння в неї) буде, здебільшого, не військові акції та прямий примус, а фінансово-економічний пресинг. Зрозуміло, що “носієм суверенітету” в такій світовій наддержаві буде лише вона сама. “Державний”, “національний”, “народний” суверенітети будуть виглядати при цьому анахронізмами.

Може виникнути питання про альтернативу глобалізації як процесу інтеграції народів, націй, держав, які є на землі. Така інтеграція неминуха. Однак монополярний глобалізм з інтеграцією навколо та під впливом одного центру (США) може мати серйозну протидію. Чому не може здійснюватися світова інтеграція на нинішньому її етапі через кілька центрів? Ілюстрацією може бути створення Європейського Союзу. Цей процес може відбутися через вже наявні Організацію американських держав, Організацію арабських держав, БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай) та ін.

Проте в будь-якому варіанті світової інтеграції – “напрямки” на чолі з США чи з “проміжними станціями” (через названі та інші союзи і спілки держав) неминучим є зменшення державного суверенітету. Найкращий розвиток інтеграції був би при її еволюційному протіканні, коли б суверенітет держав – окремих учасників процесу поступово трансформувався б у суверенітет регіонального чи глобального суспільно-політичного утворення. Та чи “батьки” і ідеологи глобалізації мають час і терпіння для реалізації еволюційних трансформацій? Чи не стануть вони, як це вже було неодноразово у світовій історії, підганяти, підштовхувати об’єктивний і поступовий розвиток подій? Звичайно, кожен мислитель, автор доктрини, ідеї хоче побачити її реалізацію ще за життя. Це зрозуміла з психологічної точки зору об’єктивна людська потреба. Але чим закінчилося підганяння історії тоталітарними правителями і партіями в Німеччині, Італії, СРСР, Китаї, Кампучії та ін.?

Як уже вказувалося, суспільна інтеграція людства може відбуватися двома шляхами: через творення асоціативних чи

конфедеративних об'єднань або через творення імперії (в нинішніх обставинах). Показовим є те, що в сучасній Росії, яка очевидно планує “облаштування” спочатку з поверненням до меж СРСР, потім, звичайно і далі, відроджуються і імперські теорії Л. Тихомирова, Д. Ульянова та ін. І майбутня Росія в баченні наших сучасників – Олександра Дугіна, Сергія Бабурина, Володимира Жириновського та ін. буде винятково імперією.

Дивним (чи закономірним?) є те, що навіть такий видатний російський мислитель “срібного віку” російської філософії священник Павло Флоренський у трактаті “Передбачуваний державний устрій в майбутньому”, написаному в 1933 р. після арешту чекістами у справі “Партії відродження Росії” висловлюється за майбутню державу (Росію) як імперію (що формально складена з автономних утворень, а фактично жорстко централізована на чолі з лідером, поставленим над законом і мораллю [19, с. 12–14].

Показовим є і те, що в тексті чи контексті політичних програм російських партій від комуністів до монархістів (можливо, за винятком “слабоголосих” лібералів та ринковиків) прослідковується одностайність. Майбутня Росія, напевне, має бути імперією. Духовне (й ідеологічне) забезпечення процесу руху Росії до імперії здійснює Російська православна церква. І відома формула царського міністра Уворова: “Самодержавие – православие – народность” з незначним корегуванням звучить як “Держава – православие – народность”.

Таким чином, суспільно-політична інтеграція людства на планеті – неминучий етап його розвитку (а можливо, й передумова переходу в нову еру). Очевидно, що при цій інтеграції неминучим є зменшення чи обмеження державного суверенітету або, навіть, сходження держави з історичної арени як форми суспільної організації. Але за жодних інтеграцій чи глобалізацій неможлива втрата суверенітету народами, націями, громадами, родинами і людьми. Суверенітет притаманний їм іманентно як і природно – права і свободи.

Творячи сьогодні державний суверенітет унаслідок “сродності” чи “гармонії” суверенітетів народу, нації, громади, родини, людини, можливо, в майбутньому таким чином буде творитися суверенітет глобального соціального утворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боден Ж. Шесть книг о государстве / Ж. Боден // Антология мировой политической мысли : [в 5 т.]. – М. : Мысль, 1997.
- Т. І. : Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция. – 1997.

2. Боден Ж. Шесть книг о государстве Жана Бодена / Ж. Боден // Антология мировой правовой мысли : [в 5 т.]. – М. : Мысль, 1999. Т. II: Европа : V – XVII вв. – 1999.
3. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняется естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Гроций Г. ; [пер. с лат. А. А. Саккетти]. – М. : Госюриздат, 1956.
4. Макіавеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець / Макіавеллі Н. ; пер. з італ. – К. : Основи, 1998.
5. Монтескьє Ш. Избранные произведения / Монтескьє Ш. – М. : Госполитиздат, 1955.
6. Эмер де Ваттель. Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / Эмер де Ваттель. – М. : Госполитиздат, 1960.
7. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Руссо Ж.-Ж. – К. : Part. Royal, 2001.
8. Кант И. Сочинения в шести томах / Кант И. – Т. 4, ч. 2. – М. : Мысль, 1965.
- Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет: [в 2 т. Т. 2] / Гегель Г. В. Ф. – М. : Мысль, 1973.
9. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра, Генеза, 1996.
10. Вебер М. Избранное. Образ общества / Вебер М. ; пер. с нем. – М. : Юрист, 1994.
11. Моррис М. Голая обезьяна / Моррис М. ; пер. с англ. – М. : Эксмо, 2009.
12. Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998.
13. Людство і віра: Всесвітня історія народів і релігій : [у 4 т.] / авт.-уклад. Г. Шокін. – Т. III. – К. : МАУП, 2008.
14. Платон. Сочинения : [в 3 т. Т. 3]. – М. : Мысль, 1971.
15. Лем С. Сумма технологии / Лем С. ; пер. с польск. – М. : Изд. АСТ ; СПб, 2002.
16. Азимов А. Академия / Азимов А. ; пер. с англ. – М. : ЭКСМО, 2008.
17. Уэллс Г. Очерки истории цивилизации / Уэллс Г. – М. : ЭКСМО, 2004.
18. Священник Павел Флоренский. Предполагаемое государственное устройство в будущем : сб. арх. мат. и ст. – М. : Изд. дом “Городец”, 2009.